

TOMASZ PANECKI
Zakład Geoinformatyki, Kartografii i Teledetekcji
Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego
tpanecki@uw.edu.pl

Porównanie zakresu i metod ujęcia treści na mapach topograficznych ziem zaboru rosyjskiego z przełomu XIX i XX wieku

Zarys treści. Celem artykułu jest porównanie zakresu i metod ujęcia treści na mapach topograficznych z przełomu XIX i XX wieku obejmujących zabór rosyjski. Do analiz wybrano trzy mapy: rosyjską w skali 1:84 000, austriacką w skali 1:75 000 oraz niemiecką w skali 1:100 000. Do analizy wykorzystano arkusze z czterech obszarów badawczych: okolic Brześcia, Dębina, Pińska oraz Pułtusza. Głównym etapem prac było opracowanie zestawienia legend w postaci tabeli dla poszczególnych warstw tematycznych: osadnictwa i zabudowy, sieci komunikacyjnej, obiektów sakralnych, obiektów gospodarczych i innych elementów topografii, użytkowania ziemi, wód, rzeźby terenu i granic. Założono, że mimo podobieństwa skal i materiałów źródłowych analizowane mapy cechują się różnorodnym przedstawieniem krajobrazu

geohistorycznego. Osadnictwo na mapie rosyjskiej zostało przedstawione dosyć schematycznie, a na pozostałych znacznie bardziej szczegółowo. Nieśpójności dotyczą także sieci komunikacyjnej, użytkowania ziemi i wód, gdzie znajdują się elementy sklasyfikowane na trzech mapach według zupełnie różnych kryteriów. Niekiedy na mapach austriackich i niemieckich pomijanie były pewne kategorie treści z mapy rosyjskiej, np. drogi faszynowane, drewniane kościoły czy radiostacje. Różnice te wynikają nie tylko z „wojennego” trybu opracowywania map niemieckiej i austriackiej, ale także ze świadomych ingerencji w zakres i metody ujęcia ich treści.

Słowa kluczowe: topografia, mapa topograficzna, mapa archiwalna, semiotyka kartograficzna, zabór rosyjski

1. Wprowadzenie

Mapy dawne nazywane także mapami archiwalnymi są obecnie bardzo często wykorzystywane jako źródło danych w badaniach historycznogeograficznych. W ciągu ostatnich kilkunastu lat można zaobserwować widoczny wzrost zainteresowania tą tematyką związany zarówno z renesansem geografii historycznej (tzw. „spatial turn” i „digital humanities”) (I.N. Gregory, R.G. Healey 2007), jak i powszechniejszym dostępem do narzędzi GIS, które ułatwiają gromadzenie, przetwarzanie i wizualizację danych przestrzennych. Tylko w ostatnich kilku latach ukazały się dwie publikacje w całości poświęcone mapom archiwalnym: tom „Prac Komisji Krajobrazu Kulturowego”, pt. *Źródła kartograficzne w badaniach krajobrazu kulturowego* (J. Plit, J. Nita 2012) oraz tom „Biblioteki Polskiego Przeglądu Kartograficznego”, pt. *Dawne mapy jako źródła historyczne* (B. Ko-

nopska i in. 2012), a także seria artykułów w „Polskim Przeglądzie Kartograficznym” (K. Nieścioruk 2007; B. Szady 2008; A. Sobala 2012; K. Lange 2013; T. Panecki 2014b; J. Kuna 2014). Nie oznacza to jednak, że wcześniej mapy dawne nie były przedmiotem zainteresowania badaczy, o czym świadczą chociażby prace W. Grygorowicza (1981) czy S. Pietkiewicza (1995) dotyczące analizy kartometryczności map.

Pomimo tak dużego zainteresowania badaczy tym zagadnieniem, problem poprawnego metodycznie wykorzystania archiwalnych map topograficznych w dobie narzędzi GIS pozostaje otwarty. Szczególnie interesująca wydaje się być analiza zakresu i metod ujęcia treści map, które mają służyć za źródło informacji do dalszych badań. Zmienne te w dużym stopniu warunkują możliwości potencjalnych analiz i warte są pogłębionej refleksji. Przykładem takiej refleksji mogą być dociekania J. Kuny (2014) dotyczące zmian, jakie zachodziły w for-

mie graficznej i znaczeniu znaków kartograficznych na dwudziestowiecznych mapach topograficznych w skali 1:100 000. Na zagadnienie zmienności zakresu i ujęcia treści na mapach zwrócił uwagę także autor niniejszych słów przy okazji poprzednich badań dotyczących opracowania wspólnej klasyfikacji treści archiwalnych map topograficznych (T. Panecki 2014a).

Celem autora artykułu jest pogłębienie tych badań na przykładzie analizy trzech zaborczych map topograficznych z przełomu XIX i XX wieku pokrywających obszar zaboru rosyjskiego. Wybór map nie jest przypadkowy: mapa rosyjska (1:84 000) jest efektem bezpośrednich prac terenowych, natomiast austriacka (1:75 000) i niemiecka (1:100 000) zostały opracowane na podstawie obcych materiałów (także mapy w skali 1:84 000). Podobne skale i czas opracowania map mogą sugerować, że rzeczywistość geograficzna jest na nich przedstawiona w podobny sposób. Należy jednak pamiętać, że mapy opracowane przez sztaby państw centralnych były przygotowywane w „trybie wojennym” bezpośrednio przed I wojną światową do wykorzystania w działaniach na froncie wschodnim. Czynnikiem warunkującym zakres tematyczny i formę graficzną map był zatem krótki czas ich opracowania i przeznaczenie jako map polowych. Z tych względów interesujące wydaje się przeanalizowanie tych map pod kątem różnic w zakresie i metodach ujęcia treści oraz udzielenie odpowiedzi na pytanie w jakim stopniu różnią się od siebie pod tym względem mapa rosyjska, niemiecka i austriacka.

Za zakres treści mapy w niniejszym artykule została przyjęta ogólna liczba kategorii treści w ramach poszczególnych warstw tematycznych (osadnictwo i zabudowa, sieć komunikacyjna, obiekty sakralne, obiekty gospodarcze i inne elementy topografii, użytkowanie ziemi, wody, rzeźba terenu i granice). Natomiast „metodami ujęcia treści” określa się sposób opracowania i uporządkowania kategorii w ramach danej warstwy tematycznej, np. rozróżnienie miast ze względu na wielkość lub funkcję administracyjną, podział dróg z uwagi na jakość, funkcję lub szerokość oraz klasyfikację lasów na podstawie rodzaju drzewostanu (liściasty, iglasty, mieszany).

Można zaryzykować hipotezę, że mimo podobieństwa skal i (w pewnym zakresie) materiałów źródłowych, analizowane mapy prezentują

krajobraz geohistoryczny w różny sposób, co widoczne jest w różnicach zakresu i metod ujęcia treści.

Można do tego dodać kilka pytań szczegółowych: Jak dużo jest rozbieżności w zakresie i metodach ujęcia treści pomiędzy mapami, z czego one wynikają? Czy ograniczają się wyłącznie do legendy mapy, czy dotyczą też jej rysunku (stopień generalizacji, dobór kategorii do przedstawienia, redakcja kartograficzna)? W jakim stopniu dotyczą elementów krajobrazu kulturowego, a w jakim naturalnego? Wreszcie, czy można dostrzec jakieś prawidłowości jeżeli chodzi o różnice zakresu i metod ujęcia treści między mapami?

Porównanie zmiany zakresu i metod ujęcia treści topograficznej bazowało przede wszystkim na legendach analizowanych map. Istotną była także analiza pod tym kątem obszarów, które zostały przedstawione na wszystkich mapach i w tym celu wybrano zestawy arkuszy prezentujących okolice Brześcia, Dębina, Pińska oraz Pułtuska.

2. Materiały

Do analiz wykorzystano trzy mapy topograficzne z przełomu XIX i XX wieku – mapę rosyjską w skali 1:84 000 oraz dwie mapy państw centralnych – austriacką 1:75 000 oraz niemiecką 1:100 000 (ryc. 2). Mapy zostały pozyskane z internetowego serwisu „Archiwum Map WIG” (Archiwum Map Wojskowego Instytutu Geograficznego 2015) oraz geoportalu „Mapy z przeszłością” (Cartomatic 2015).

Новая Топографическая Карта Западной России, 1:84 000, („dwuwiorstówka”). Mapa była efektem prac topograficznych prowadzonych w Rosji od 1880 roku. Zdjęcia terenowe wykonywano w skali 1:21 000 (półwiorstowej), ale od 1908 roku, aby przyśpieszyć prace zmniejszono ją dwukrotnie, a pierwotną dokładność zdjęcia pozostawiono jedynie dla miast i ważnych obiektów. Prace w Królestwie Polskim prowadzono już latach 1860–1869, ale zmiany w krajobrazie kulturowym i politycznym (uwłaszczenie chłopów, zmiany granic administracyjnych) spowodowały konieczność aktualizacji zdjęcia w latach osiemdziesiątych. Jego efektem była mapa wydawana od 1883 roku w wersji dwubarwnej: czarną stosowano dla sytuacji, a brązową dla poziomu. Arkusz w odwzo-

rowaniu Müfflinga miał wymiary 15' szerokości na 27' długości geograficznej (B. Krassowski 1973). Do analiz wykorzystano cztery arkusze tej mapy: „XXV-11” z 1908 roku (okolice Dębina), „XXI-19” z 1915 roku (Pułtusk), „XXIII-20” z 1915 roku (Pińsk) oraz „XXIII-15” z 1915 roku (Brześć).

Spezialkarte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, 1:75 000, („Spezialkarte”). Na podstawie zdjęcia terenowego monarchii austro-węgierskiej z lat 1873–1879, tzw. zdjęcia franciszkańsko-józefińskiego opracowano mapę szczegółową w skali 1:25 000 (*Militär Aufnahmesektion*) w postaci jednobarwnych odbitek zdjęcia topograficznego. Na jej podstawie powstała tzw. mapa specjalna w skali 1:75 000, a nad jej pierwszym wydaniem austriacki Instytut Wojskowo-Geograficzny pracował w latach 1873–1889. Opracowano 690 arkuszy, które poza Austro-Węgrami obejmowały m.in. tereny Królestwa Polskiego (zabór rosyjski) na północy i Polesie na wschodzie. Przyjęto odwzorowanie wielościenne z południkiem zerowym na wyspie Ferro (tzw. „ferro austriackie”). Wymiary arkusza to 15' szerokości i 30' długości geograficznej. Początkowo mapa była czarno-biała; od 1912 roku niektóre arkusze drukowano w czterech barwach (F.P. Faluszczak 2011).

O ile materiałem źródłowym do mapy na terenie Austro-Węgier były zdjęcia terenowe w skali 1:25 000, to dla terenów tzw. „Zachodniej Rosji” podstawa źródłowa była bardzo niejednorodna i stanowiły ją przede wszystkim mapy rosyjskie w skalach 1:42 000, czy nawet 1:126 000. Niekiedy powiększano i przedrukowywano także arkusze niemieckiej mapy w skali 1:100 000 (J. Lewakowski 1921). Arkusze wykorzystane do analizy to: „Zone: B, Kol. XXVI-Iwangerod” z 1914 roku (Dęblin), „2966” z 1916 roku (Pułtusk), „Zone: D, Kol. XXXIV” z 1914 roku (Pińsk), „Zone: D, Kol. XXIX; Brest-Litowski” z 1911 roku (Brześć).

Karte des Westlichen Russlands, 1:100 000, („KdWR”). Niemieckie przygotowania do konfliktu zbrojnego w Europie na początku XX wieku spowodowały konieczność opracowania map terenów położonych na wschód od Rzeszy. W tym celu w latach 1914–1916 opracowywano i wydawano *Karte des Westlichen Russlands* w skali 1:100 000. Jako materiały źródłowe wykorzystano przeważnie mapy rosyjskie w skali 1:84 000, przestarzałą już wtedy mapę Rey-

mana 1:200 000, a także wymienioną wyżej austriacką *Spezialkarte* 1:75 000).

Różnorodność materiałów źródłowych skutkowałą niejednorodnością rysunku i dokładności; np. rzeźba oddana była najlepiej na tych arkuszach, które powstały na podstawie map rosyjskich (poziomicowych), znacznie zaś gorzej, gdy źródłem były mapy Reymanna (kreskowe). Problemem było także zniekształcone nazewnictwo przy braku jednoznacznej instrukcji transkrybowania z cyrylicy. Rozmiar arkuszy (15' szerokości i 30' długości geograficznej) był taki sam, jak w przypadku oryginalnej niemieckiej mapy w skali 1:100 000 – *Karte des Deutschen Reiches*. Wydanych zostało ok. 300 arkuszy (B. Krassowski 1973; A. Konias 2010). Do analizy wybrano arkusze: „K35 Iwangerod” z 1915 roku (Dęblin), „H31 Pułtusk” z 1915 roku (Pułtusk), „S33 Pińsk” z 1915 roku (Pińsk) i „N33 Brest-Litowssk” z 1914 roku (Brześć).

3. Porównanie zakresu i metod ujęcia treści topograficznej na mapach

Ważnym etapem pracy związanej z analizą zakresu treści mapy jest wykorzystanie kluczy znaków. W przypadku dawnych map, szczególnie wydawanych seryjnie przez wiele lat wraz z uzupełnieniami i aktualizacjami, bardzo często można zaobserwować niespójność zakresu i metod ujęcia treści między legendą a rysunkiem mapy. Znak może być umieszczany na mapie, ale w nieco innej formie graficznej niż ten w legendzie, co uniemożliwia jego jednoznaczną identyfikację (D. Lorek 2012). Wynika to ze zmian, jakie zachodziły w metodzie ujęcia treści map, zatem tam gdzie to możliwe, informację o znaczeniu znaków powinno się czerpać bezpośrednio z legendy dołączonej do danego arkusza. Pozwala to domniemywać, że treść mapy i jej legenda będą ze sobą spójne (T. Panecki 2014a).

Największym problemem było pozyskanie klucza znaków do mapy rosyjskiej. Do żadnego z arkuszy „dwuwiorstówki” nie dołączono bowiem legendy, a w całym ich zbiorze nie ma osobnego arkusza z zestawieniem znaków. W celu rekonstrukcji legendy trzeba było wykorzystać prace oficerów Wojskowego Instytutu Geograficznego (WIG) i opracowane przez nich zestawienia kluczy znaków map zaborczych (J. Lewakowski 1920; WIG 1925; S. Ga-

siewicz 1930). Trudno jest precyzyjnie ocenić zgodność tych rekonstrukcji z rzeczywistym (pierwotnym) zakresem treści mapy. Zostały one jednak opracowane na potrzeby prac WIG, więc ich wiarygodność mimo wszystko powinna być wysoka.

Zestawienie z 1925 roku prezentuje wprawdzie nieco bogatszy zakres treści rosyjskiej mapy niż pozostałe, ale nie ma między nimi większych konfliktów w klasyfikacji (np. „trakt pocztowy” w zestawieniu z 1925 roku i „droga pocztowa” u S. Gąsiewicza i J. Lewakowskiego). Na potrzeby analiz zestawienie S. Gąsiewicza i J. Lewakowskiego zostało uzupełnione tym z 1925 roku.

W przypadku austriackiej *Spezialkarte* 1:75 000 legenda także nie została dołączona do arkusza. Pojawiła się konieczność wykorzystania

ogólnego klucza znaków, który został dołączony do całej serii tej mapy i powinien być spójny ze wszystkimi jej arkuszami. Według H. Libińskiego (1912) istniał jednak kilka wersji klucza znaków datowanych na lata: 1875, 1882, 1888, 1894 oraz 1904. Z kolei J. Lewakowski (1920) i S. Gąsiewicz (1930) różnią jedynie „stare” i „nowe” systemy klasyfikacji znaków, nie podając przy tym żadnych dat, a w zestawieniu WIG (1925) podana jest tylko jedna wersja.

Różnice pomiędzy kluczami znaków nie są duże i dotyczą przede wszystkim metod ujęcia sieci drogowej. Wynika to z legendy, która znajduje się na wydzielonym arkuszu mapy o godle „Zone 1, Kol. IX” i odnosi się do klucza znaków z 1904 roku, ale pokazuje osobno te elementy treści mapy, które klasyfikowano inaczej w 1875 i 1882 (zbiorczo), 1888 oraz 1894. Zwraca

Tab. 1. Osadnictwo i zabudowa

1:84 000	1:75 000	1:100 000
Rodzaj i wielkość miejscowości		
Miasta	Miasta pow. 100 000 mieszk.	Miasta pow. 100 000 mieszk.
	Miasta 50 000 – 100 000 mieszk.	Miasta 30 000 – 100 000 mieszk.
	Miasta, Targi, Miejscowości 10 000 – 50 000 mieszk.	Miasta 5 000 – 30 000 mieszk.
	Miasta, Targi, Miejscowości 2 000 – 10 000 mieszk.	Miasta pon. 5 000 mieszk.
	Miasta, Targi, Miejscowości pon. 2 000 mieszk.	
Wsie	Wioski	Wsie pow. 1 000 mieszk.
		Wsie 400 – 1 000 mieszk.
		Wsie pon. 400 mieszk.
		Wioski pow. 400 mieszk.
		Wioski 100 – 4000 mieszk.
		Wioski 20 – 100 mieszk.
Zabudowa		
Zabudowa	Zabudowa	Zabudowa
Pojedyncze budynki	Budynek mieszkalny	Pojedyncze budynki
Chutor (w legendzie jako Futor)		
Zagroda	Budynek gospodarczy	
Folwarki i szczegóły odosobnione	Gospodarstwo górskie	
	Gospodarstwo górskie podobne do osady	

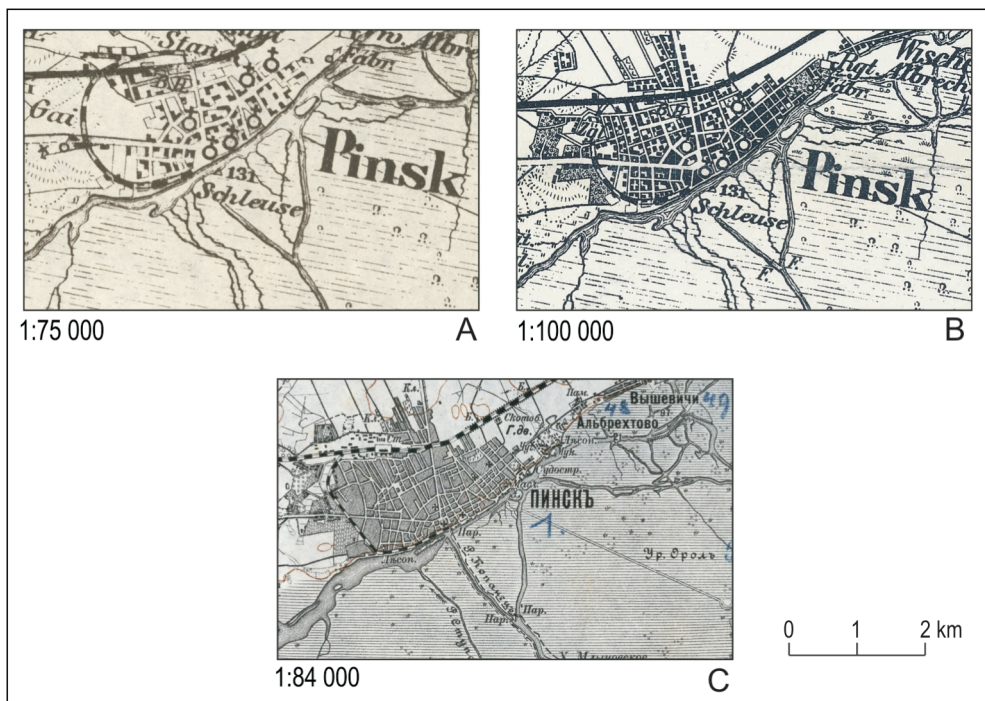
uwagę bardzo bogaty zakres treści mapy, który wynika nie tylko z jej większej skali. *Spezialkarte* obejmuje bardzo rozległy obszar: od Bergamo na zachodzie po Kamieniec Podolski na wschodzie i od Białegostoku na północy po Sofię na południu, zatem zakres treści musiał uwzględniać specyfikę różnorodnych krajobrazów.

Legenda do mapy niemieckiej znajduje się wprawdzie na arkuszu, ale jest stosunkowo uboga i – poza podziałkami w czterech wersjach – umieszczono tam informacje jedynie o sieci drogowej i kolejowej. Pozostałą część treści mapy trzeba było zrekonstruować wykorzystując zestawienia znaków opracowane przez WIG, przy czym zdecydowano się przyjmując, że każdy zamieszczony w nich znak mógł pojawić się na mapie, więc poniższe zestawienia są ich sumą (o ile się nie powtarzają). Klasyfikacja miejscowości wyrażona krojem i wielkością pisma zastosowanego na tej mapie znajduje się tylko w zestawieniu S. Gąsiewicza (1930) i jest określona dosyć ogólnie

jako „wzory pism map niemieckich”, więc można domniemywać, że dotyczy nie tylko *KdWR*, ale także opisanych tam *Karte des Deutsches Reiches* i *Messtischblättern*.

Zakres treści map podzielono na siedem warstw tematycznych: osadnictwo i zabudowa, sieć komunikacyjną, obiekty sakralne, obiekty gospodarcze i inne elementy topografii, użytkowanie ziemi, wody, rzeźba terenu i granice. W ich obrębie zestawiono ze sobą poszczególne kategorie, przy czym starano się dopasować kategorie treści między mapami pod względem znaczeniowym. Te kategorie, których dopasowanie było niemożliwe, są wymieniane oddzielnie na końcu zestawień.

Wszystkie analizowane mapy prezentują zabudowę zarówno zwartą, jak i rozproszoną (tab. 1). Mapa rosyjska posiada dodatkowo osobną sygnaturę dla zagrody, co odpowiadać może „budynek gospodarczym” na *Spezialkarte* oraz dla „chutoru” (odosobnionego małego osiedla). Jeżeli chodzi o zasięg zabudowy na mapach, to na arkuszach z okolicami Pułtuska,

Ryc. 1. Różnice zasięgu zabudowy Pińska: A – *Spezialkarte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*, 1:75 000, „Zone: D, Kol. XXXIV”, 1914; B – *Karte des Westlichen Russlands*, 1:100 000, „S33”, 1915; C – *Новая Топографическая Карта Западной России*, 1:84 000, „XXIII–20”, 1915

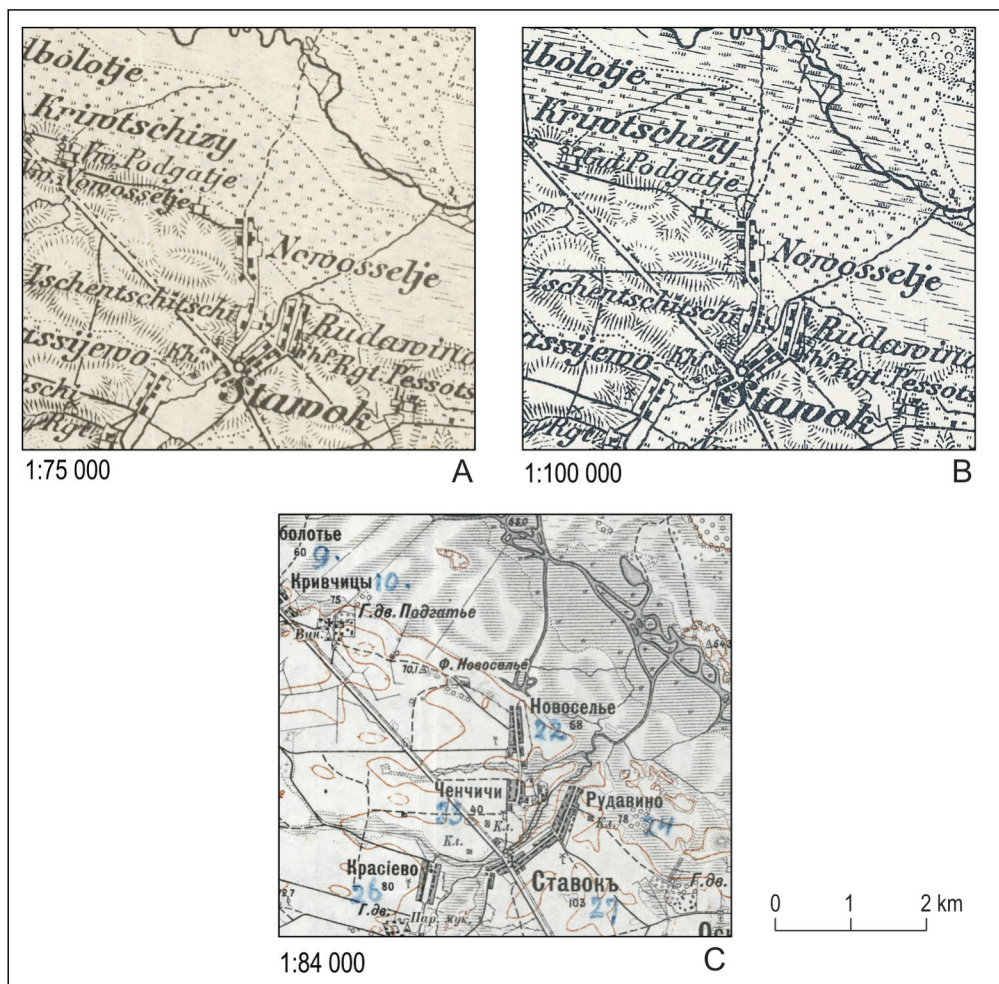

Рис. 2. Okolice Dęblina: А – Новая Топографическая Карта Западной России, 1:84 000, „XXV–11”, 1908; В – Spezialkarte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, 1:75 000, „Zone: B, Kol. XXVI – Iwangerod”, 1914; С – Karte des Westlichen Russlands, 1:100 000, „K35 Iwangerod”, 1915

Dębliń i Brześć jest on podobny, jednak w okolicach Pińska widać wyraźnie różnice pomiędzy mapami. O ile mapa niemiecka i rosyjska prezentują podobny zasięg Pińska, to na mapie austriackiej miasto zajmuje wyraźnie mniejszy obszar (ryc. 1).

Ciekawie wygląda sposób przedstawienia Twierdzy Brzeskiej. Ten zespół fortyfikacji budowany był od połowy XIX wieku, kiedy to wzniesiono cytadelę oraz trzy zewnętrzne fortyfikacje u ujścia Muchawca do Bugu. Następnie, w latach 1878–1888 dobudowano zewnętrzny pierścień umocnień wraz z dziewięcioma for-

tami. Na początku XX wieku postanowiono powiększyć zasięg obrony Twierdzy poprzez dodanie kolejnych kilkunastu fortów w promieniu ok. 40 km (S. Łagowski 2005). Na mapach państw centralnych widoczny jest stan z początku XX wieku, tj. cytadela wraz z dwoma pierścieniami umocnień. Natomiast na mapie rosyjskiej w tym miejscu znajduje się jedynie sygnatura kościoła i cmentarza (ryc. 6). Co ciekawe, Twierdzę pokazuje starsza i mniej dokładna mapa w skali 1:126 000 z 1870 roku (*Военно-топографическая карта европейской России*, arkusz Riad: XVIII, List: 2).

Ryc. 3. Okolice Pińska: A – *Spezialkarte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*, 1:75 000, „Zone: D, Kol. XXXIV”, 1914; B – *Karte des Westlichen Russlands*, 1:100 000, „S33”, 1915; C – *Новая Топографическая Карта Западной России*, 1:84 000, „XXIII–20”, 1915

Tab. 2. Sieć komunikacyjna

1:84 000	1:75 000	1:100 000
Koleje		
Kolej dwutorowa	Kolej dwu- lub wielotorowa	Kolej dwutorowa
Kolej jednotorowa	Koleje jednotorowa	Kolej jednotorowa
Kolej jednotorowa z podbudową pod drugi tor	Kolej z podbudową pod drugi tor	Kolej jednotorowa z podbudową na dwa tory
Kolej wąskotorowa	Kolej wąskotorowa Kolejki i tramwaje	Kolej gospodarcza lub uliczna
	Dworzec kolejowy	Dworzec kolejowy
Stacja kolejowa	Stacja kolejowa	Przystanek kolejowy
Kolej w budowie	Kolej w budowie	
	Kolej linowa	
	Dróżnik	
	Przystanek tramwajowy	
Drogi		
Szosa I klasy	Szosa	Szosa państwowa
Szosa II klasy	Droga krajowa	Szosa powiatowa
Droga pocztowa w dobrym stanie	Droga utrzymana Dobra droga bita	Droga utrzymana (pocztowa)
Droga pocztowa w złym stanie	Droga nieutrzymana	
Droga szeroka wiejska z rowami		Droga wiejska z rowami
Droga szeroka wiejska bez rowów		Droga wiejska bez rowów
Droga gospodarcza	Droga dla wozów (polna lub leśna)	Droga polna lub leśna
Droga polna	Droga dla jezdnych	
Ścieżka	Ścieżka	Ścieżka
Droga zimowa		Droga zimowa
Grobla i droga faszynowana	Ścieżka gubiąca się miejscami	
Dukty (w legendzie jako Duchty)	Droga nieużywana	
	Ślady drogi możliwej do przejazdu	
	Droga dla sań	
Przeprawy		
Most drewniany	Most kolejowy z drewna	Most drewniany
	Most drogowy z drewna	
Most na tratwach	Most na łodziach	Most na łodziach
Most żelazny	Most kolejowy z żelaza	Most żelazny
	Most drogowy z żelaza	
Bród dla koni	Bród dla koi	
Bród dla pieszych	Bród dla ludzi	
Tunel	Tunel	

1:84 000	1:75 000	1:100 000
Most pontonowy	Most kolejowy z kamienia	Most kamienny
	Most drogowy z kamienia	
	Most na palach	
	Most bez podkładów	
	Przepust z kamienia	
	Przepust z drewna	
	Kładka dla koni	
	Kładka dla ludzi	
	Przewóz dla kolei	
	Most lotny	
	Przewóz parostatkami	
	Prom dla wozów	
	Prom dla ludzi	
	Prom dla koni	
	Bród dla wozów	

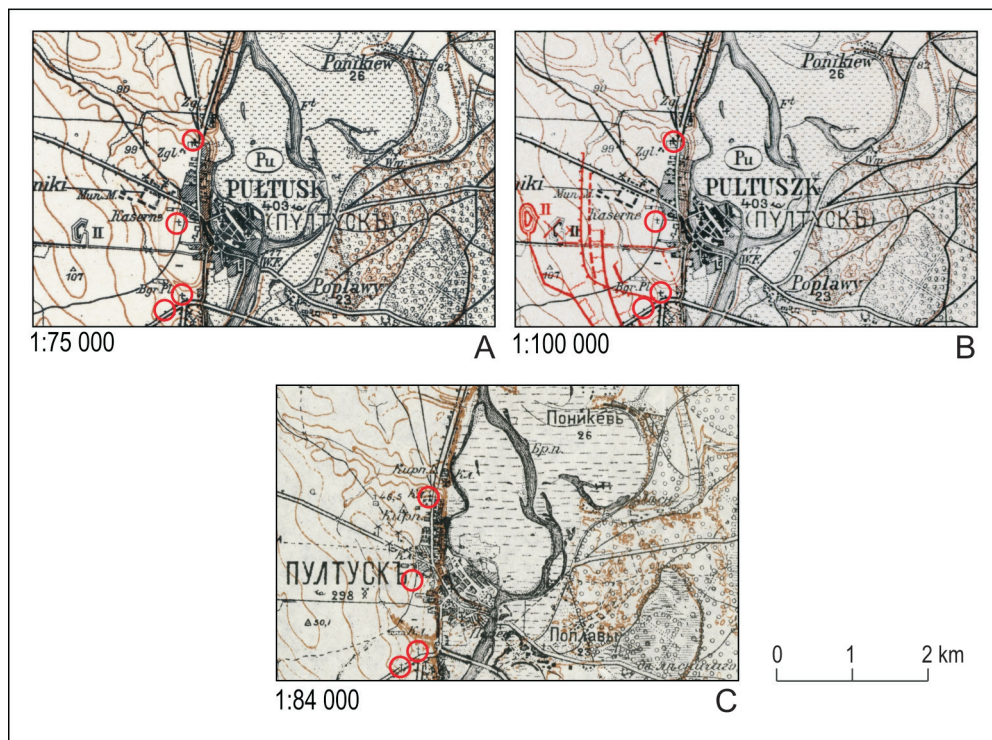
Zwracają uwagę także nazwy osiedli ponieważ sposób ich ujęcia jest dość ubogi na mapie rosyjskiej (jedynie trzy wydzielienia) i bardzo rozbudowany na pozostałych. Brakuje jak widać jakiegokolwiek reklasyfikacji treści: legenda mapy austriackiej jest taka sama dla wszystkich arkuszy (niezależnie od materiałów źródłowych). Z kolei wyciąganie wniosków na temat zróżnicowania nazw osiedli na mapie niemieckiej jest ryzykowne wobec nikłej podstawy źródłowej. Brak jest ich objaśnienia w legendzie dołączonej do arkusza. Krój pisma na analizowanym arkuszu z okolicami Dębłina świadczy jednak o zapożyczeniu klasyfikacji z mapy rosyjskiej: widać wyraźne rozróżnienie pomiędzy nazwami: Ryki (większa wieś?), Moschtschanka [Moszczanka] (wieś) i Vw. [Vorwerk] Ryki (folwark) (ryc. 2)

Ponadto, nazewnictwo na mapie austriackiej i niemieckiej było transkrybowane z języka rosyjskiego w różny sposób. Na *KdWR* jest ono dostosowane do niemieckiej wymowy, a na *Spezialkarte* do polskiej, np. „Moschtschanka” (*KdWR*) i „Moszczanka” (*Spezialkarte*), „Trshjanka” (*KdWR*) i „Trzcianka” (*Spezialkarte*) w okolicach Dębłina (ryc. 2). Może to stać w sprzeczności z dotychczasowymi ustaleniami: mapa austriacka była ważnym materiałem źródłowym dla mapy niemieckiej (B. Krassowski 1973). Dlaczego zatem transkrypcja nazewnictwa się różni? W austriackiej służbie topogra-

ficznej służyło w tym czasie dwóch Polaków, którzy mogli mieć wpływ na „spolonizowaną” transkrypcję – Gustaw Zygałłowicz i Paweł Schiffman, ale nie wiadomo czy brali udział w pracach nad tymi arkuszami *Spezialkarte* (B. Olaszewicz 1921).

Kwestia transkrypcji nazw rosyjskich nie została rozwiązana jednolicie: na arkuszach z okolic Pińska nazewnictwo jest na obu mapach państw centralnych tak samo transkrybowane z języka rosyjskiego. Kreskowana rzeźba terenu i ubogi rysunek sytuacyjny świadczą o tym, że materiałem źródłowym dla tych arkuszy była mapa Reymanna (ryc. 3). Nieco podobna sytuacja występuje na arkuszach z okolic Pułtuska. Tam z kolei mapa austriacka jest przedrukowaną, powiększoną mapą niemiecką z niezmiennym nazewnictwem oraz rysunkiem sytuacyjnym i wysokościowym (ryc. 4). Powyższe obserwacje potwierdzają tylko niejednorodność zarówno formy jak i treści map, która wynika z różnorodnych materiałów źródłowych.

Sieć komunikacyjną można dodatkowo podzielić na trzy podgrupy: koleje, drogi oraz przeprawy, tj. mosty, przepusty, brody i tunele (tab. 2). W warstwie kolei niemal wszystkie wydzielienia z mapy rosyjskiej zostały przeniesione do pozostałych map z wyjątkiem „kolei w budowie”, której brakuje na mapie niemieckiej. Widać także większy zakres treści mapy austriackiej. Kłopot sprawia kategoria „kolej go-

Ryc. 4. Okolice Pułtuska, czerwonymi kółkami oznaczono krzyże przydrożne: A – *Spezialkarte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*, 1:75 000, „2966”, 1916; B – *Karte des Westlichen Russlands*, 1:100 000, „H31 Pultusk”, 1915; C – *Новая Топографическая Карта Западной России*, 1:84 000, „XXI–19”, 1915

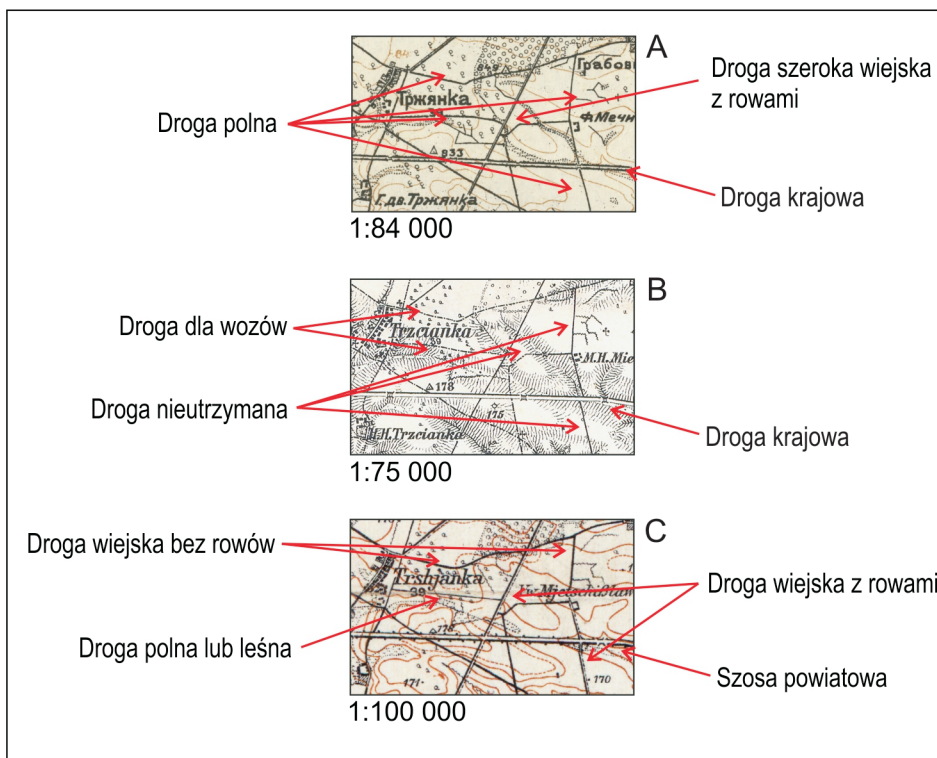
spodarcza lub uliczna” z *KdWR* („Industrie- oder Strassenbahn” w legendzie na arkuszu). W zestawieniu znaków S. Gąsiewicza (1930) i J. Lewakowskiego (1920) kategoria ta występuje jako „kolej wąskotorowa”, natomiast w zestawieniu WIG (1925) jako „kolejka, tramwaj”.

Podobnie jest w przypadku przepraw. Te oznaczone na mapie rosyjskiej znalazły się na pozostałych mapach (z wyjątkiem „mostu pontonowego”), przy czym na *Spezialkarte* dodano szereg innych kategorii. Przykładem niespójności pomiędzy mapami jest jednak „most kamienny”, który wyróżniono na mapach państw centralnych, a nie ma go na mapie rosyjskiej.

Znacznie bardziej skomplikowana sytuacja panuje w warstwie dróg. Sposób ujęcia tego elementu treści na mapie austriackiej jest zupełnie inny niż na mapie rosyjskiej: brakuje chociażby dość charakterystycznego zaznaczenia rowów odpływowych czy drogi zimowej

(jest za to droga dla sań). Bardziej spójna z mapą rosyjską jest klasyfikacja na mapie niemieckiej. Uwzględniona została tu droga pocztowa, droga wiejska z rowami (lub bez), droga zimowa i droga polna, ale brakuje drogi gospodarczej i drogi faszynowanej.

Sytuacja z drogami komplikuje się bardziej, gdy spojrzymy na arkusze map. „Szosa II klasy” z dwuwiorstówki jest przedstawiona jako „droga krajowa” na mapie austriackiej i jako „szosa powiatowa” na *KdWR*. Z kolei liczne „drogi polne” z mapy rosyjskiej stają się „drogami dla wozów” lub „drogami nieutrzymanymi” (*Spezialkarte*) albo „drogami wiejskimi bez rowów”, „drogami wiejskimi z rowami” i „drogami polnymi lub leśnymi” (*KdWR*). Biegnąca południkowo „droga wiejska z rowami” (dwuwiorstówka) jest „drogą nieutrzymaną” na mapie austriackiej i „drogą wiejską z rowami” na mapie niemieckiej (ryc. 5). Niekiedy analizowane mapy różnią

Ryc. 5. Różnorodność ujęcia dróg w okolicach Dębina: A – *Новая Топографическая Карта Западной России*, 1:84 000, „XXV–11”, 1908; B – *Spezialkarte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*, 1:75 000, „Zone: B, Kol. XXVI–Iwangorod”, 1914; C – *Karte des Westlichen Russlands*, 1:100 000, „K35 Iwangorod”, 1915

się także gęstością sieci dróg. Na arkuszach z okolicami Brześcia, na północ od miasta, mapa niemiecka i austriacka prezentują drogi wysokiej kategorii, których nie pokazuje mapa rosyjska (ryc. 6).

Już taki mały fragment map pokazuje brak jakiegokolwiek spójności w metodach ujęcia sieci drogowej między mapami, szczególnie w „niskich” kategoriach. Świadczy to o dużym pośpiechu, który towarzyszył opracowaniu arkuszy mapy austriackiej i niemieckiej na potrzeby inwazji na Rosję w 1914 roku; tymczasem dokładne informacje o kategoriach dróg, chociażby w kontekście transportu ciężkiego sprzętu mogą warunkować powodzenie działań wojennych.

W warstwach tematycznych obejmujących obiekty sakralne i gospodarcze widać bardzo dużą dysproporcję pomiędzy zakresem treści mapy austriackiej a pozostałymi map (tab. 3).

Istnieją także pewne niespójności w metodzie ujęcia tego elementu treści. Mapa rosyjska wyróżnia dwa typy kościołów – murowane i drewniane, natomiast na mapie austriackiej zastosowano podział ze względu na liczbę wież (bez, z jedną lub dwiema), a na niemieckiej brak jest jakiegokolwiek szczegółowego podziału.

Ponadto, mapa niemiecka nie uwzględnia w legendzie wolnostojących przydrożnych. Na arkuszach przedstawiających okolice Dębina na dwuwiorstówce i *Spezialkarte*, tam gdzie zaznaczono przydrożny krzyż, na mapie niemieckiej nie ma żadnego oznaczenia (ryc. 2). Z kolei w okolicach Pułtusza na mapie niemieckiej i austriackiej¹ zaznaczono krzyże przy-

¹ Jest to w rzeczywistości ta sama mapa, ale wydana w skali i cięciu arkuszowym odpowiadającym mapom niemieckim oraz austriackim.

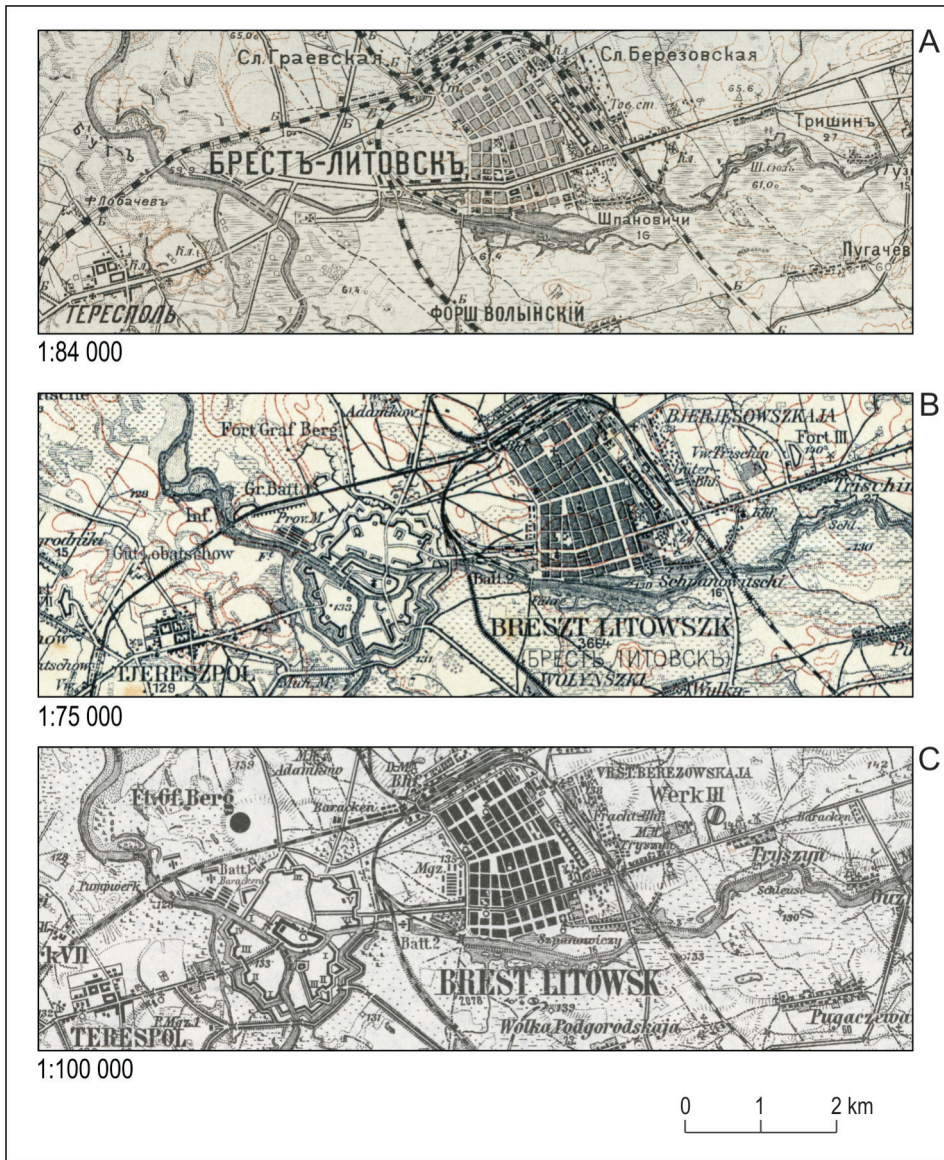

Рис. 6. Okolice Brześcia: A – *Новая Топографическая Карта Западной России*, 1:84 000, „XXIII–15”, 1915; B – *Spezialkarte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*, 1:75 000, „Zone: D, Kol: XXIX; Brest-Litowsk”, 1911; C – *Karte des Westlichen Russlands*, 1:100 000, „N33 Brest-Litowsk”, 1914

drożne (nie wszystkie) nawet w miejscach, w których nie ma ich na mapie rosyjskiej. Miejsca te oznaczono na rycinie czerwonymi okręgami (ryc. 4).

Wszystkie obiekty gospodarcze na mapie rosyjskiej mają swoje odpowiedniki na pozo-

stałych, przy czym „pasieka” znajduje się tylko na mapie niemieckiej, a „fabryka” na austriackiej. Wydzielenia mapy austriackiej są niekiedy bardziej szczegółowe, co widać w przypadku młynów (trzy kategorie). Z kolei na mapie niemieckiej kopalnie dzielą się na czynne i nie-

Tab. 3. Obiekty kultu religijnego, obiekty gospodarcze i inne elementy topografii

1:84 000	1:75 000	1:100 000
Obiekty sakralne		
Kościół murowany	Kościół z dwiema lub więcej wieżami	Kościół
	Kościół bez lub z jedną wieżą	
Bożnica	Bożnica z dwiema lub więcej wieżami	Synagoga
	Bożnica bez lub z jedną wieżą	
Meczet	Meczet bez lub z jedną wieżą	Meczet
	Meczet z dwiema lub więcej wieżami	
Kaplica	Kaplica	Kaplica
Cmentarz chrześcijański	Cmentarz	Cmentarz chrześcijański
Cmentarz niechrześcijański		Cmentarz niechrześcijański
Figura religijna	Figura religijna	Figura religijna
Krzyż	Krzyż	
Kościół drewniany	Klasztor duży	
	Klasztor mały	
	Stary grób	
Obiekty gospodarcze		
Dwór	Dwór	Dwór
Folwark	Folwark	Folwark
Cegielnia	Cegielnia parowa	Cegielnia
	Cegielnia	
Karczma	Karczma	Gospoda
Pasieka		Pasieka
Wiatrak	Wiatrak	Wiatrak
	Silnik wiatrowy	
Młyn	Młyn sztuczny	Młyn wodny
	Młyn wodny	
	Młyn na łodziach	
Tartak	Tartak	Tartak
Kopalnia	Kopalnia	Kopalnia czynna
		Kopalnia nieczynna
Fabryka	Fabryka	
	Smolarnia	Piec wapienny lub smolarnia
	Kamieniołom	Kamieniołom
	Elektrownia	
	Wielki piec	
	Kuźnia (hamernia)	
	Źródło naftowe	
	Zbiornik naftowy	
	Piła	
	Stępa	
	Mała stępa	
	Wapniarka	
	Hotel	

1:84 000	1:75 000	1:100 000
	Schronisko	
	Schronisko całoroczne	
	Wodociąg nadziemny	
	Wodociąg podziemny	
	Akwedukt z kamienia	
	Akwedukt z drewna	
	Przystań	
	Żegluga parowa	
	Cysterna	
	Kąpielisko	
	Uzdrowisko	
	Zdrój leczniczy	
	Większy dół do wybierania szutru lub piasku	
	Większa glinianka	
	Browar	
	Komora celna	
	Młot parowy	
	Piec wapienny	
	Magazyn	
	Prochownia	
	Piaskownia	
Inne elementy topografii		
Ruina	Ruina duża	Ruiny
	Ruina mała	
Studnia	Studnia bez żurawia bardzo obfita	Studnia
	Studnia bez żurawia mniej obfita	
	Studnia z żurawiem bardzo obfita	
	Studnia z żurawiem mniej obfita	
	Cysterna z wodą do picia okresowa	
Pocztą	Pocztą z ruchem osobowym	Pocztą z ruchem osobowym
	Pocztą	
Telegraf	Telegraf	
Gajówka	Gajówka	Gajówka
Leśniczówka	Leśniczówka	Leśniczówka
Drogowskaz	Drogowskaz	
Szopa	Pomnik	Pomnik
Radiostacja	Tablica orientacyjna	Nadleśnictwo
	Wieża obserwacyjna	
	Telefon	
	Tablica pamiątkowa	
	Zamek duży	
	Zamek mały	

czynne, co rodzi pytanie o źródło tej informacji, skoro ani mapa rosyjska ani austriacka nie mają takiego wydzielenia. Dwa wydzielenia – „piec wapienny lub smolarnia” oraz „kamieniołom” występują z kolei tylko w legendach *Spezialkarte* i *KdWR*.

Spośród elementów zakwalifikowanych jako inne wprowadzono dwie kategorie na mapie rosyjskiej bez swoich odpowiedników na pozostałych: szopę i radiostację, podobnie jak na mapie austriackiej i niemieckiej widzimy wy-

dzielenia, których nie ma na dwuwiorstówce – np. „pomnik” (*Spezialkarte* i *KdWR*), „nadleśnictwo” (*KdWR*) czy „telefon” (*Spezialkarte*).

W sposobie przedstawienia użytkowania ziemi i pokrycia terenu istnieją między wszystkim mapami spore rozbieżności (tab. 4). Dla przedstawionych na dwuwiorstówce kategorii „lasy i łąki podmokłe” oraz „wyręby” nie ma odpowiedników na dwóch pozostałych mapach, a wydaje się, że z wojskowego punktu widzenia są to dosyć istotne elementy krajobrazu.

Tab. 4. Użytkowanie ziemi

1:84 000	1:75 000	1:100 000
Las		Las
Lasy i łąki podmokłe	Las	Las bagienny
Las spalony		Las rzadki na łące
Krzaki	Krzaki i zarośla	Krzaki i zarośla
Łąka	Łąka, Pastwisko	Łąki i pastwiska z zaroślami
Sad	Ogrody owocowe i warzywne	Sad
Piaski		Piaski
Winnica, chmielnik	Winnica kultury niemieckiej	Winnica
	Winnica na łąkach	
	Winnica kultury włoskiej	
	Plantacja chmielu	
Drzewo widoczne z daleka	Drzewo widoczne z daleka	Drzewo widoczne z daleka
Ogród		Ogród warzywny
Pola	Pola	
Park	Park	Park
Bagno	Grunt podmokły	Bagno
	Moczary	
Torfowisko	Torfowisko	
Bagno nie do przejścia, torfowisko	Bagno z torfowiskiem	Bagno nie do przebycia
		Bagno łatwe do przebycia
Sitowie na bagnach	Bardzo gęste sitowie o wyraźnej granicy	
Wyręby	Drzewa pojedyncze	
	Drzewa w grupach	
	Drzewa w szeregach	
	Pole ryżowe	
	Grunty stałe podmokłe	
	Grunty podmokłe okresowo	
	Bagno wysychające miejscami	
	Zarośla trzcinowe	

Ponadto, na mapie niemieckiej jako jedynej dodano rozróżnienie między bagnem „łatwym do przebycia” i „nie do przebycia”. Znowu pojawia się pytanie o źródło danych takiego wydzielenia.

Na arkuszach map opracowanych przez państwa centralne zasięgi konkretnych wydzieleni są przedstawione w bardzo zbliżony sposób, choć tam, gdzie materiałem źródłowym była mapa Reymanna, istnieją spore różnice, szczególnie w obrazie bagien (ryc. 3).

Wody powierzchniowe przedstawione są w legendzie mapy rosyjskiej stosunkowo ubogo w porównaniu z ich obrazem na mapie austriackiej i niemieckiej (tab. 5). Istnieje też sporo niespójności pomiędzy treścią map począwszy od „wodospadu”, który oznaczono na dwuwiorstówce i *Spezialkarte*, a pominięto na *KdWR*, co można tłumaczyć faktem, że na kartowanym obszarze ten element krajobrazu nie występował.

Szczególnie niezrozumiale wygląda jednak klasyfikacja rowów, które na mapie rosyjskiej dzielą się na wąskie i szerokie, na niemieckiej

jest wytłumaczyć tak duże rozbieżności w zakresie treści i metod jej ujęcia na mapach, które były dla siebie wzajemnie materiałem źródłowym, nawet pomimo szybkiego tempa prac nad ich przygotowaniem.

Rzeźba terenu na dwuwiorstówce przedstawiona została poziomiami w sążniach – co dwa sążnie (4,26 m) linia ciągła, co jeden sążień (2,13 m) przerywana, dodatkowo uzupełniona punktami wysokościowymi. Austriacy kartografowie, aby utrzymać jednolitość całej serii *Spezialkarte* zdecydowali się uzupełnić poziomicę kreskowaniem, przy czym cięcie poziomicowe jest na tej mapie dużo rzadsze niż na dwuwiorstówce – co 50 m linia przerywana i co 100 m ciągła.

Na tych arkuszach *KdWR*, dla których materiałem źródłowym była *Dwuwiorstówka*, zachowano niemal identyczny kształt poziomicy rosyjskich (J. Kreutzinger 1928). Niekiedy uzupełniano je dodatkowymi (przerywanymi) poziomiami mimo zmniejszenia skali z 1:84 000 do 1:100 000 oraz przy braku możliwości zwerfikowania ich przebiegu w terenie (sic!).

Tab. 5. Wody

1:84 000	1:75 000	1:100 000
Rzeka	Rzeka	Rzeka
Wodospad	Wodospad	
Jezioro	Jezioro	Jezioro
Źródło	Źródło obfite	
	Źródło mniej obfite	
Rów wąski	Rów suchy (naturalny)	Rów mokry
Rów szeroki	Rów suchy (sztuczny)	Rów suchy
	Strumień	Strumień
	Kanał	Kanał ze śluzą
	Ginąca woda w ziemi	Mokre podłoże
	Stawy	Śluza
	Sadzawka	Jaz
	Stojąca woda porośnięta trzcina	

na suche i mokre, a na austriackiej na suche naturalne i suche sztuczne. Ponadto, istnieje cały szereg bardzo istotnych i wyraźnych znaczeniowo kategorii na *Spezialkarte* i *KdWR*, które nie mają odpowiedników na dwuwiorstówce, takich jak kanał, śluza czy jaz. Trudno

Tam, gdzie materiałem źródłowym była mapa Reymanna (arkusze okolic Pińska), na mapach państw centralnych widoczne jest kreskowanie (bez poziomicy na *Spezialkarte*), które pokazuje jednak kierunek i nachylenie form (ryc. 3).

Tab. 6. Rzeźba terenu

1:84 000	1:75 000	1:100 000
Poziomice (cięcie sążniowe)	Poziomice (cięcie metrowe)	Poziomice (cięcie metrowe)
	Kreskowanie	Kreskowanie (tam, gdzie materiałem źródłowym była mapa Reymanna)
Punkty wysokościowe	Punkty wysokościowe	Punkty wysokościowe

Tab. 7. Granice

1:84 000	1:75 000	1:100 000
Granica państwa	Granica państwa	Granica państwa
Granica guberni	Granica kraju	Granica guberni
Granica powiatu	Granica powiatu	Granica powiatu

Granice, jako jedyna warstwa tematyczna są przedstawione na analizowanych mapach bardzo podobnie (tab. 7). Jediną różnicą jest „granica kraju” na mapie austriackiej zamiast „granicy guberni” na mapie rosyjskiej i niemieckiej.

4. Wnioski

Na podstawie powyższej analizy można dostrzec bardzo duże różnice między zakresem treści i metodami jej ujęcia na omówionych mapach. Potwierdza się hipoteza, że mimo podobieństwa skal (1:75 000, 1:84 000, 1:100 000) i materiałów źródłowych analizowane mapy cechują się różnorodnym przedstawieniem krajobrazu geohistorycznego. Różnice te widać poczynając od osadnictwa przedstawionego na mapie rosyjskiej dosyć schematycznie, a na pozostałych znacznie bardziej szczegółowo, przez sieć komunikacyjną (w szczególności drogi), a kończąc na użytkowaniu ziemi i wodach, gdzie znajdują się elementy klasyfikowane na trzech mapach według zupełnie innych kryteriów. Często jest także pomijanie na mapach państw centralnych pewnych kategorii treści z mapy rosyjskiej, np. dróg faszynowanych, drewnianych kościołów czy radiostacji.

Niekonsekwencje w klasyfikacji dotyczą przede wszystkim krajobrazu kulturowego jako znacznie bardziej skomplikowanego w modelowaniu. Jednak takie kategorie jak „lasy” czy „bagna”, które funkcjonują jednolicie na wszystkich mapach jako ogólne pojęcie, jeżeli chodzi

o bardziej szczegółowe wydzielenia (np. „wyłęby”, „bagna łatwe do przejścia”, „lasy podmokłe”) nie są ujęte na wszystkich mapach.

Tak dużych różnic w zakresie i metodach ujęcia treści map nie da się wytłumaczyć wyłącznie „wojennym trybem” ich opracowywania. Widać wyraźnie, że mapy państw centralnych nie są jedynie kopiami mapy rosyjskiej. Nawet tam, gdzie materiałem źródłowym była mapa w skali 1:84 000 (co widać po niemal identycznym rysunku poziomocowym na mapach rosyjskiej i niemieckiej), bardzo często zdarzają się celowe (?) ingerencje redakcyjne i ominięcia, np. brak krzyży przydrożnych na mapie niemieckiej tam, gdzie oznaczono je na mapie rosyjskiej, lub umieszczanie ich tam, gdzie mapa rosyjska ich nie uwzględnia (przy jednoczesnym braku tego elementu treści w legendzie mapy niemieckiej). Gdyby rzeczywiście priorytetem była szybkość wydania arkuszy, ingerencji tych mogłoby nie być. Zmiany w stosunku do mapy rosyjskiej nie zawsze były negatywne, o czym świadczy chociażby szczegółowy rysunek Twierdzy Brzeskiej na mapach państw centralnych.

Warto zaznaczyć, że dzięki różnorodnemu ujęciu treści topograficznej mapy te mogą być ważnym dla tego okresu, ale bardzo trudnym źródłem informacji o dawnym krajobrazie, szczególnie gdy mowa jest o narzędziach GIS. Bazy danych przestrzennych wymagają bowiem spójnego modelu pojęciowego dla danych atrybutowych – modelu, którego opracowanie na podstawie tych trzech map byłoby ciekawym wyzwaniem. Narzędzia GIS mogą być

pomocne w dalszych badaniach nad tymi mapami, bowiem dzięki opracowaniu bazy danych uwzględniającej położenie obiektów i nazwy

kategorii treści z legendy, można by precyzyjnie wskazać liczbę kategorii różniących się pod względem metod ujęcia treści.

Literatura

- Archiwum Map Wojskowego Instytutu Geograficznego, 2015; <http://www.mapywig.org/> dostęp: 2015.03.19.
- Cartomatic, 2015, *Mapy z przeszłością. Maps with the past*, <http://hgis.cartomatic.pl/> dostęp: 2015.02.24.
- Faluszczak F.P., 2011, *Kartografia Galicji Wschodniej w latach 1772–1914*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Gąsiewicz S., 1930, *Znaki topograficzne map*. Warszawa: Główna Księgarnia Wojskowa.
- Gregory I.N.; Healey R.G., 2007, *Historical GIS: structuring, mapping and analysing geographies of the past*. „Progress in Human Geography” Vol. 31, no. 5, s. 638–653.
- Grygorenko W., 1981, *Założenia metrologiczne map XVII i XVIII wieku*. „Przegląd Geodezyjny” R. 53, nr 9-10, s. 286–289.
- Konias A., 2010, *Kartografia topograficzna państwa i zaboru pruskiego od II połowy XVIII wieku do połowy XX wieku*. Słupsk: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej.
- Konopska B., Ostrowski J., Pasławski J., Weszpiński P.E. (red.), 2012, *Dawne mapy jako źródła historyczne*. „Biblioteka Polskiego Przeglądu Kartograficznego” T. 3, Warszawa: Polskie Towarzystwo Geograficzne.
- Krassowski B., 1973, *Polska kartografia wojskowa 1918–1945*. Warszawa: Wydawnictwo MON.
- Kreutzinger J., 1928, *Topografja. Pomiar i zdjęcie kraju, kartografia i wojskowe znaczenie terenu*. Warszawa: Wojskowy Instytut Geograficzny.
- Kuna J., 2014, *Zmiany znaków na XX-wiecznych mapach topograficznych w skali 1:100 000*. „Polski Przegl. Kartogr.” T. 46, nr 1, s. 47–61.
- Lange K., 2013, *Kalibracja dawnych map zasięgu lodów morskich w Arktyce z zastosowaniem systemów informacji geograficznej*. „Polski Przegl. Kartogr.” T. 45, nr 4, s. 344–351.
- Lewakowski J., 1920, *Klucz znaków przyjęty dla map austriackich, rosyjskich i pruskich*. Warszawa, Kraków: Księgarnia J. Czarnieckiego.
- Lewakowski J., 1921, *Terenoznawstwo i kartografia wojskowa*. Warszawa, Kraków: Księgarnia J. Czarnieckiego.
- Libiński H., 1912, *Jak czytać austriackie mapy woj-*
- skowe i orientować się za ich pomocą w terenie?* Kraków: Księgarnia Gebethner i Spółka.
- Lorek D., 2012, *Informacja topograficzna na Urnesstischblätter a objaśnienia w legendzie*. W: *Dawne mapy jako źródła historyczne*. „Biblioteka Polskiego Przeglądu Kartograficznego” Nr 3, Warszawa, s. 55–61.
- Łagowski S., 2005, *Szlakiem twierdz i ufortyfikowanych przedmości*. Pruszków: Oficyna Wydawnicza „Ajaks”.
- Nieścioruk K., 2007, *Analiza i ocena XVIII-wiecznego planu Lublina jako przykład kompleksowych badań dawnych materiałów kartograficznych*. „Polski Przegl. Kartogr.” T. 39, nr 2, s. 146–158.
- Olszewicz B., 1921, *Polska kartografia wojskowa (zarys historyczny)*. Warszawa: Główna Księgarnia Wojskowa.
- Panecki T., 2014a, *Creating a common symbol classification for a new historical geoportal of Poland*. „Miscellanea Geographica” Vol. 18, no. 4, s. 34–40.
- Panecki T., 2014b, *Problemy kalibracji mapy szczegółowej Polski w skali 1:25 000 Wojskowego Instytutu Geograficznego w Warszawie*. „Polski Przegl. Kartogr.” T. 46, nr 2, s. 162–172.
- Pietkiewicz S., 1995, *Analiza dokładności niektórych map z XVII, XVIII i XIX wieku, obejmujących Polskę w dawnych granicach*. „Prace i Studia Geograficzne” T. 17, s. 103–109 (tłum. artykułu w jęz. francuskim opublikowanego w 1960 r.).
- Plit, J., Nita, J. (red.), 2012, *Źródła kartograficzne w badaniach krajobrazu kulturowego*. „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego” T. 16, Sosnowiec: Komisja Krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego.
- Sobala A., 2012, *Zastosowanie austriackich map katastralnych w badaniach użytkowania ziemi w połowie XIX wieku*. „Polski Przegl. Kartogr.” T. 44, nr 4, s. 324–333.
- Szady B., 2008, *Zastosowanie systemów informacji geograficznej w geografii historycznej*. „Polski Przegl. Kartogr.” T. 40, nr 3, s. 279–283.
- WIG, 1925, *Zestawienie znaków topograficznych map austriackich, niemieckich i rosyjskich*. Warszawa: Wojskowy Instytut Geograficzny.

The comparison of the scope of the content and classification methods on topographical maps of Polish territory annexed by Russia issued at the turn of 19th and 20th century

Summary

The aim of the article was a comparison of the content's scope, classification and presentation methods on topographical maps issued at the turn of 19th and 20th century covering the territory of former Russian partition. Three of such maps were chosen for the analysis, namely: Russian (scale 1:84,000), Austrian (scale 1:75,000) and German (scale 1:100,000). As a starting point of the study served an attempt at reconstruction of map legends, as, a coherent symbology key (i.e. map legend) can be found neither for Russian nor German map. It was conducted by employing the symbology keys prepared in the Inter-war Period, as for the Russian map there was no legend enclosed, while in the case of German the legend enclosed featured only the road network. Apart from the legends, an analysis of the map sheets covering four areas was conducted. Those areas were, as follow: Brest, Dęblin, Pinsk and Pułtusk vicinities. The next stage was to elaborate a legend comparison with summary in the form of a table for particular thematic layers: settlement and built-up area, transport network, sacral buildings facilities

and other buildings, land cover, hydrography, relief, and borders. An assumption was made that despite the apparent similarity of the scales (1:75,000, 1:84,000, 1:100,000) and source materials the maps analysed are distinct in terms of presentation of the geohistorical landscape. The settlements on the Russian map were illustrated in a schematic manner, while the other maps approached the subject more meticulously. The discrepancies involve also such areas as: road network, land cover, and waters, which were categorised along different sets of criterion. It happened that some categories present on the Russian map were absent from the Austrian and German. It involved such objects as: fascine roads, wooden churches or radiostations. Those differences stem from not only the "military mode" of elaboration of the German and Austria map, but also conscious interference in the scope of content and classification methods.

Keywords: topography, topographic map, archival map, cartographic semiotics, Russian partition